

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

NÁRODOHOSPODÁRSKA FAKULTA

Evidenčné číslo: 101006/B/2023/36145173627826180

FINANČNÉ ASPEKTY SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE NA SLOVENSKU

Bakalárska práca

2023

Paulína Juríčková

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

NÁRODOHOSPODÁRSKA FAKULTA

FINANČNÉ ASPEKTY SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE NA SLOVENSKU

Bakalárska práca

Študijný program: Financie, bankovníctvo, poisťovníctvo

Študijný odbor: Ekonómia a manažment

Školiace pracovisko: Katedra financií

Vedúci záverečnej práce: doc. Ing. Erika Neubauerová, PhD.

Bratislava 2023

Paulína Juríčková

Pod'akovanie

Touto cestou by som sa rada pod'akovala vedúcej mojej bakalárskej práce, doc. Ing. Erike Neubauerovej, PhD. za jej ochotný prístup, profesionálnosť a cenné rady pri vypracovaní bakalárskej práce.

Abstrakt

JURÍČKOVÁ, Paulína: *Finančné aspekty sociálnej exklúzie na Slovensku*. - Ekonomická univerzita v Bratislave. Národohospodárska fakulta. Katedra financií. – Vedúca záverečnej práce: doc. Ing. Erika Neubauerová, PhD. Bratislava: NHF, 2023, 46s.

Bakalárska práca pojednáva o hlavných finančných aspektoch sociálnej exklúzie na Slovensku. Vzhľadom na rozsiahlosť danej témy sa zameriava primárne na rómske etnikum, ako najtypickejší príklad sociálnej exklúzie na Slovensku. Práca je rozdelená do troch hlavných kapitol. V prvej kapitole sú charakterizované základné pojmy, určené najohrozenejšie skupiny obyvateľstva ako aj možné spôsoby merania chudoby a sociálnej exklúzie. Druhá kapitola sa venuje cieľom a metodike záverečnej práce. Tretia kapitola sa zaoberá historickým pozadím sociálneho vylúčenia Rómov, následným určením kľúčových finančných aspektov sociálnej exklúzie a jej riešeniam. V práci sa nachádzajú dve tabuľky, ktoré prehľadným spôsobom sumarizujú kľúčové príčiny sociálnej exklúzie Rómov ako aj súčasné finančné aspekty ich sociálnej exklúzie.

Kľúčové slová: chudoba, sociálna exklúzia, Rómovia, asimilácia

Abstract

JURÍČKOVÁ, Paulína: *Financial aspects of social exclusion in Slovakia*. - University of Economics in Bratislava. Faculty of National Economy. Department of Finance. - Thesis supervisor: doc. Ing. Erika Neubauerová, PhD. Bratislava: NHF, 2023, 46p.

The bachelor thesis deals with the main financial aspects of social exclusion in Slovakia. Due to the vastness of the topic, it focuses primarily on the roma ethnic group as the most typical example of social exclusion in Slovakia. The thesis is divided into three main chapters. The first chapter characterizes the basic concepts, identifies the most vulnerable groups of the population as well as possible ways of measuring poverty and social exclusion. The second chapter is devoted to the objectives and methodology of the thesis. The third chapter deals with the historical background of Roma social exclusion and the subsequent identification of key financial aspects of social exclusion and its solutions. There are two tables in the thesis that summarise in a clear way the key causes of Roma social exclusion as well as the current financial aspects of Roma social exclusion.

Keywords: poverty, social exclusion, Roma, assimilation

Obsah

Úvod.....	7
1 Súčasný stav problematiky doma a v zahraničí.....	8
1.1. Definícia chudoby a sociálneho vylúčenia.....	8
1.2. Indikátory a sociálnej exklúzie.....	11
1.3. Sociálna exklúzia na Slovensku a v zahraničí.....	13
1.3.1. Rómovia.....	14
1.3.2. Krajiny Európskej únie.....	20
2 Cieľ práce, metodika práce a metódy skúmania.....	22
3 Výsledky práce.....	23
3.1. Kľúčové finančné aspekty sociálnej exklúzie na Slovensku.....	23
3.1.1. Asimilácia Rómov v priebehu histórie.....	25
3.1.2. Bývanie a život Rómov.....	32
3.1.3 Projekty.....	36
Záver.....	41
Zoznam použitej literatúry.....	44

Úvod

Problematika sociálneho vylúčenia je na Slovensku dobre známa. Napriek tomuto faktu nie je množstvu ľudí známe, ako sociálna exklúzia vzniká a prečo je náročné sa z nej bez pomoci vymaniť. V spoločnosti koluje množstvo predsudkov či stereotypov ohľadom vylúčených skupín obyvateľstva. Z úst politických lídrov ako aj obyčajných ľudí často počuť, ako je skupina obyvateľstva sociálne vylúčená, pretože chce. Je tomu skutočne tak? V tejto bakalárskej práci sa venujeme nájdeniu skutočných finančných aspektov sociálnej exklúzie. Zdanlivo malé a nevýznamné aspekty totiž hrajú významnú rolu v pretrvavaní chudoby a sociálneho vylúčenia. Malé aspekty sa spájajú do väčších celkov a spoločne tvoria takmer nikdy nekončiaci kolobeh sociálnej exklúzie. Takmer nikdy nekončiaci bez pomoci. Spoločne sa na dané aspekty pozrieme a pokúsime sa identifikovať najvýznamnejšie z nich.

V prvej kapitole bakalárskej práce objasníme už existujúce fakty ako aj súčasný stav danej problematiky. Na začiatok zadefinujeme kľúčové pojmy, akými sú chudoba a sociálna exklúzia. Následne vymenujeme skupiny obyvateľstva ohrozené sociálnou exklúziou. Porovnáme sociálnu exklúziu medzi obyvateľmi podľa veku, pohlavia či kraja. Objasníme hlavné indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Nakoľko je skupín obyvateľstva, ktoré sú ohrozené existenciou sociálneho vylúčenia mnoho a ku každej je potrebné pristupovať zvlášť, zamrieme sa len na jednu skupinu obyvateľstva, a tou sú Rómovia. V závere prvej kapitoly ponúkneme pohľad na existujúce údaje napomáhajúce lepšie pochopiť existenciu chudoby a sociálneho vylúčenia Rómov.

V druhej kapitole sa venujeme určeniu hlavného cieľa ako aj parciálnych cieľov záverečnej práce. Tak isto objasníme metodiku práce.

V tretej kapitole bakalárskej práce sa do hĺbky pozrieme, prečo je daná skupina obyvateľstva sociálne vylúčená. Na úvod sa pozrieme do histórie. Bližšie sa budeme venovať analýze toho, aké kroky v oblasti sociálnej inklúzie či exklúzie boli podniknuté a aké boli následky daného rozhodnutia. Z daných príkladov vyvodíme záver, či sa riešenia ukázali ako prospešné a aké boli následky daného rozhodnutia. Určíme kľúčové finančné aspekty sociálnej exklúzie, ako aj ich vplyv na jej pretrvávanie. Dané aspekty spolu prepojíme a popíšeme tak bludný kruh sociálnej exklúzie. Pomocou príkladov dobrej praxe navrhujeme riešenia pre daný problém.

1. Súčasný stav problematiky doma a v zahraničí

1.1 Definícia chudoby a sociálneho vylúčenia

Pojmy chudoba a sociálne vylúčenie spolu úzko súvisia, avšak nemožno ich zamieňať alebo používať ako synonymá. Zatiaľ čo chudoba nie vždy zahŕňa sociálne vylúčenie, sociálne vylúčenie vždy zahŕňa chudobu. Preto je nevyhnutné si dobre objasniť a definovať oba tieto pojmy.

Chudoba

Chudobu môžeme považovať za zložitý jav interdisciplinárnej povahy. Zaoberajú sa ňou odborníci z rôznych oblastí ako napríklad psychológia, antropológia, sociológia, ekonómia či štatistika. Chudobu dnes väčšina vedcov a ekonómov totiž už nechápe iba ako jav závislý od príjmu. Chudoba je viacrozmerná. To nám napovedá, že nemožno presne určiť jednu definíciu chudoby. Väčšina používaných definícií má však dva spoločné prvky: určenie indikátora blahobytu a určenie hranice chudoby. Za hranicu chudoby možno považovať istú hranicu, na základe ktorej rozdeľujeme obyvateľov na chudobných a nechudobných. Na Slovensku považujeme za túto hranicu životné minimum. Za indikátory blahobytu najčastejšie považujeme spotrebu, vrátane spotreby potravín, celkové príjmy, podiel výdavkov na potraviny na celkových spotrebných výdavkoch, kalorický príjem, zdravotné údaje a základné potreby.¹ Chudoba môže tiež znamenať, že ľudia majú obmedzené možnosti, a to vedie až k sociálnej exklúzií.²

Angus Deaton je nositeľom Nobelovej ceny za ekonómiu za svoju analýzu spotreby, chudoby a bohatstva. Vo svojej analýze hovorí, že spotreba tovarov a služieb je základným faktorom ľudského blahobytu. Rozdelenie spotreby medzi jednotlivcami má vplyv na mnohé dôležité otázky, vrátane chudoby a nerovnosti v hospodárskej, sociálnej či politickej oblasti spoločnosti. Jeho práca výrazným spôsobom pomohla pochopiť, ako sa domácnosti rozhodujú o spotrebe. Chudobu chápe ako viacrozmerný

¹ ŽELINSKÝ, Tomáš. *Chudoba a deprivácia na Slovensku*. Košice: Equilibria, 2014. s.4-13. ISBN 978-80-8143-134-0.

² HALUŠKOVÁ, Eva. BOŽIK, Jozef. *Chudoba, spoločenské súvislosti a sociálne politiky na jej odstránenie* 1 vyd. Bratislava: IRIS. 2015. s. 17. ISBN 978-80-8153-040-1.

jav. Chudoba a sociálne vylúčenie nezáleží len od príjmu ale ak od dostupnosti pitnej vody, tovarov a služieb či zdravotnej starostlivosti.³

Sociálna exklúzia

Katherine Duffy definovala sociálnu exklúziu ako: „nízke materiálne prostriedky a neschopnosť efektívne sa podieľať na ekonomickom, sociálnom a kultúrnom živote a v niektorých charakteristikách odcudzenie a vzdialenosť od majoritnej spoločnosti.“⁴ Sociálna exklúzia nie je primárne vnímaná ako dôsledok individuálneho zlyhania, ale skôr ako zlyhanie jedného či viacerých systémov alebo štruktúr zabezpečujúcich sociálnu integráciu.⁵

Podľa údajov zo SILC 2021 sa riziko chudoby a sociálneho vylúčenia na Slovensku týkalo 15,6% obyvateľstva.⁶

Chudobe a sociálnemu vylúčeniu sa tiež venoval nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu Amartya Sen. Ako aj Angus Deaton, vo svojich prácach kladie dôraz na dôležitosť vnímania chudoby a sociálneho znevýhodnenia viacrozmerne. Podľa Sena sociálne vylúčenie nie je iba o materiálnej deprivácii a nedostatku príjmu. Sociálne vylúčenie treba chápať aj z hľadiska schopnosti jedincov zúčastňovať sa na spoločenskom a hospodárskom živote. Sen hovorí o prístupe založenom na schopnostiach, ktorý zdôrazňuje rozširovanie príležitostí miesto neustáleho navyšovania materiálneho bohatstva. Marginalizované komunity treba zapojiť do rozhodovania a ich vlastného postavenia, čo im umožní sa skôr začleniť do spoločnosti a prevziať kontrolu nad vlastným životom.⁷

³ DEATON, Angus. *Measuring and Understanding Behavior, Welfare, and Poverty*. Price Lecture, December 8, 2015.

⁴ DUFFY, Katherine. *Combating poverty & social exclusion in Europe: Commentary on the body of work*. Volume 1. Faculty of Health & Life Sciences, De Montford University, U.K. 30.4. 2011

⁵ Slovenská sieť proti chudobe: *Sociálna exklúzia*. [elektronický zdroj]. Dostupné na: <https://sapn.info/co-je-to-chudoba/socialna-exkluziavylucenie/>

⁶ EU SILC 2021 s. 15

⁷ KUKLYS, Wiebke. *Amartya Sen's Capability Approach*. Berlin: Springer. 2005. s.1-5. ISBN 3-540-26198-2.

Chudoba a sociálna exklúzia podľa veku

Pokiaľ sa pozrieme, aká veková skupina bola na Slovensku najviac ohrozená chudobou zistíme, že touto skupinou boli práve deti.⁸ Miera rizika chudoby a sociálneho vylúčenia u detí dosahovala 19,7 % z celkového počtu detí. Toto číslo je 1,3- krát vyššie ako u celkovej populácie. U dospelého obyvateľstva, to znamená vo vekovej skupine 18-64, dosiahla táto miera 14 %. V prípade dôchodcov, teda vekovej skupiny 65+ sa týkalo riziko tejto vekovej skupiny týkalo 13,9 % vzorky. S rastúcim vekom počet obyvateľov ohrozených chudobou a sociálnym vylúčením klesal.

Možno preto konštatovať, že vek je faktorom rizika chudoby a sociálneho vylúčenia. Tento fakt môže napomáhať ku stratégii štátu, nakoľko čísla jasne poukazujú na znevýhodnenú skupinu. Pomôcť deťom vymaniť sa z chudoby a sociálneho vylúčenia znamená pre štát v budúcnosti viac vzdelaného obyvateľstva neodkázaného na sociálnu pomoc od štátu. Rast a dospievanie detí v chudobe má totiž negatívny vplyv na šance a príležitosti v ich živote a ovplyvňuje ich súčasný a budúci vývoj.⁹

Danú problematiku rieši napríklad mimovládna organizácia Divé maky, ktorá pomáha nadaným rómskym deťom. Organizácia Divé maky za svoju existenciu finančne pokryla viac ako 780 štipendií sociálne znevýhodneným rómskym deťom na rozvoj ich talentu a šancu na krajšie vzdelanie.¹⁰

Chudoba a sociálna exklúzia podľa pohlavia

Pri každej vekovej skupine, za ktorú sú dostupné údaje možno konštatovať, že riziko chudoby a sociálneho vylúčenia postihuje viac ženy ako mužov. V prípade celkovej populácie je chudobou ohrozených 16,2 % žien v porovnaní s 15,0 % mužov. U dospelých populácie tieto čísla predstavujú 15,2 % žien a 14,5 % mužov, ktorých sa riziko týka. V prípade dôchodcov vidno ešte výraznejší rozdiel, a to 16,3 % žien ohrozených daným rizikom v porovnaní s 10,3 % mužov.

⁸ EUROCHILD: *Valuing children's potential*. September 2010

⁹ GERBERY, Daniel. LESAY, Ivan. ŠKOBLA, Daniel. *Kniha o chudobe*. 1.vyd. Priatel'ia Zeme-CEPA. 2007. s. 21. ISBN 978-80-968918-0-4.

¹⁰ Divé maky. [elektronický zdroj]. Dostupné na: <https://divemaky.sk>

Chudoba a sociálna exklúzia podľa krajov

V roku 2021 sa riziko chudoby a sociálneho vylúčenia týkalo 15,6 % obyvateľstva. Nad slovenským priemerom sa ocitol Banskobystrický kraj, kde sa toto riziko týkalo 24,9 % obyvateľstva. Nad slovenským priemerom sa tiež ocitol Košický a Prešovský kraj. Naopak, najnižšie riziko zaznamenal Bratislavský kraj, kde sa toto riziko týkalo iba 6,1 % obyvateľstva.¹¹

1.2. Indikátory chudoby a sociálnej exklúzie

Pokiaľ čerpáme z údajov EU SILC 2021, tak bol na Slovensku zaznamenaný nárast v počte obyvateľov vystavených riziku chudoby a sociálneho vylúčenia o 56 tisíc osôb oproti minulému roku 2020. Toto číslo činí nárast z 13,8 % na 15,6 % obyvateľov. Tento nárast sa spája predovšetkým s pandémiou Covid-19, ktorý mal nepriaznivý dopad na celé obyvateľstvo, najviac však na najzraniteľnejšie skupiny obyvateľstva. Situácia mala za následok nárast chudoby či nerovnosť príjmov.

Indikátor miery chudoby a sociálneho vylúčenia, skrátene aj AROPE je kľúčovým ukazovateľom v tejto oblasti. Tento indikátor tiež slúži na monitorovanie cieľa EU 2030 v problematike chudoby a sociálneho vylúčenia. Ukazovateľ AROPE pokrýva 3 dimenzie, a to príjmovú chudobu závažnú materiálnu depriváciu a vylúčenie z trhu práce cez jednotlivé indikátory. Dané dimenzie sú merané mierou rizika príjmovej chudoby, mierou závažnej materiálnej deprivácie a mierou veľmi nízkej pracovnej intenzity. Indikátory si bližšie individuálne priblížime.

Miera rizika príjmovej chudoby

Tento ukazovateľ vyjadruje podiel osôb v celkovej populácii ktorých ekvivalentný disponibilný príjem sa nachádza pod hranicou rizika chudoby. Tento indikátor ovplyvňuje množstvo faktorov. Medzi tie najdôležitejšie patria: typ domácnosti, jej pracovná intenzita, vek či regionálne hľadisko. Podľa EU SILC 2021 bolo na Slovensku ohrozených rizikom chudoby 12,3 % obyvateľov. Toto číslo predstavuje okolo 660 tisíc osôb.

¹¹ EU SILC 2021 s. 11-12

Miera závažnej materiálnej a sociálnej deprivácie

Tento indikátor vyjadruje percentuálny podiel osôb, ktoré si nemôžu dovoliť 7 z 13-tich položiek vyjadrujúcich ekonomickú záťaž, základné voľnočasové aktivity a predmety dlhodobej spotreby. V tomto prípade bol uvedený nový koncept tohto indikátora platný od roku 2021. Starý koncept indikátora Miera závažnej materiálnej deprivácie vyjadruje podiel osôb, ktoré si nemôžu dovoliť 4 z 9-tich položiek, ktoré charakterizovali ekonomickú záťaž a tovary dlhodobej spotreby.

13 položiek závažnej materiálnej a sociálnej deprivácie predstavuje:

- nahrádzanie obnoseného šatstva novým,
- dva páry topánok vhodnej veľkosti,
- každý týždeň možno utratiť malú sumu peňazí na seba samého, bez nutnosti radenia sa s niekým iným,
- pravidelne možnosť sa zúčastňovať na voľnočasovej aktivite,
- stretnutie s rodinou alebo priateľmi najmenej raz za mesiac za účelom posedenia pri pití či jedle,
- pripojenie na internet doma,
- nahrádzanie opotrebovaného nábytku iným ako „secondhandovým“,
- jedlo s kuraťom, mäsom alebo rybou každý druhý deň,
- schopnosť čeliť neočakávaným finančným výdavkom,
- možnosť ísť raz ročne na týždeň na dovolenku mimo domu,
- uhrádzať nedoplatky spojené s nájomným, hypotékou či úhradou za energie alebo splácaním nákupov na splátky a iných pôžičiek,
- udržiavanie primeraného tepla v byte,
- osobný automobil.

Veľmi nízka pracovná intenzita

Za veľmi nízku pracovnú intenzitu možno považovať podiel všetkých osôb vo veku 0-64 rokov, ktoré žijú v domácnostiach, v ktorých členovia v pracovnom veku odpracovali menej ako 20 % z ich ročného pracovného potenciálu. Veľmi nízku pracovnú intenzitu ovplyvňuje napríklad vek, rodinný status, urbanizácia, kraj či pohlavie.¹²

¹² EU SILC 2021 s. 8-33

Podľa výpočtov Márie Vojtkovej sa zistilo, že domácnosti, ktoré majú na čele nezamestnanú osobu majú v priemere o 62,9 % nižšiu intenzitu práce ako tie domácnosti, na čele ktorých stojí zamestnaná osoba. Toto zistenie naznačuje ohrozenie veľmi nízkou intenzitou práce. Tak isto domácnosti na čele ktorých stojí rozvedená osoba majú významne nižšiu intenzitu práce ako tie domácnosti, na čele ktorých stojí slobodný jedinec, vydatá žena či ženatý muž. Domácnosti žijúce na husto alebo priemerne husto osídlenom území majú štatisticky značne vyššiu intenzitu práce ako domácnosti žijúce na riedko osídlenom území. Pohlavie tak isto hrá rolu v problematike veľmi nízkej pracovnej intenzity. Zistenia totiž hovoria, že domácnosti, na ktorých čele stojí žena, majú v priemere o 4,2 % nižšiu pracovnú intenzitu, ako domácnosti, na ktorých čele stojí muž.¹³

1.3. Sociálna exklúzia na Slovensku a v zahraničí

Veľkému množstvu ľudí nie je známe, ako určitá skupina obyvateľstva zostane sociálne vylúčená. Už vyššie sme si spomenuli, že sociálna exklúzia nie je primárne vnímaná ako dôsledok individuálneho zlyhania, ale skôr ako zlyhanie jedného alebo viacerých systémov či štruktúr zabezpečujúcich sociálnu integráciu. Na základe tejto skutočnosti je potrebné si objasniť, prečo určitá skupina obyvateľstva je sociálne vylúčená. Sociálne vylúčených skupín obyvateľstva je na Slovensku niekoľko.

Medzi tie hlavné patria:

- Rómovia,
- ľudia bez domova,
- seniori,
- drogový závislí ľudia,
- hendikepovaní ľudia.

V predkladanej bakalárskej práci bude analýza zameraná na rómske etnikum ako najlepší a najtypickejší príklad sociálnej exklúzie u nás na Slovensku.

¹³ VOJTKOVÁ Mária. *Štatistická analýza chudoby a sociálneho vylúčenia v kontexte stratégie Európa 2020*. 2. časť. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM. 2017. s. 33-60. ISBN 978-80-225-4459-7.

1.3.1. Rómovia

Prvá zmienka o Rómoch na Slovensku pochádza z roku 1322. Patria medzi jednu z najpočetnejších menšín na Slovensku. Rómska populácia sa pravidelne objavuje medzi skupinami obyvateľstva, ktoré sú najviac ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením. Výskumy poukázali na rozdiely v charakterizovaní chudoby ak išlo o Róma zo segregovaných osád a Róma z rozvinutejšej komunity. Rómovia zo segregovaných osád vnímajú chudobu primárne v podobe nedostatočných životných prostriedkov, zatiaľ čo Rómovia z rozvinutejších komunít vnímajú chudobu v podobe nedostatku sekundárnych potrieb, a to zamestnanie, vzdelanie či všeobecné uplatnenie v spoločnosti.¹⁴

Sociálne vylúčenie u Rómov

V prípade Rómov vzniká u nás problém takzvanej dvojitej marginalizácie. To znamená, že Rómovia u nás žijú segregovaní a zároveň v marginalizovanom území.

Priestorová segregácia má viacero faktorov, ako napríklad životný štýl, fáza životného cyklu, fáza rodinného cyklu, konfesijná príslušnosť, sociálna trieda či príslušnosť k etnickej menšine. Najintenzívnejším faktorom v prípade Rómov je práve príslušnosť k etnickej menšine.

Opatrenia, ktoré výrazným spôsobom napomáhali k sociálnemu vylúčeniu Rómov siahajú do čias prvej Československej republiky a neobišli ani obdobie socializmu.¹⁵ Počas transformácie ekonomiky v 90. rokoch 20. storočia a začiatkom 21. storočia sa sociálne problémy Rómov prehĺbili a zintenzívnili.¹⁶

Priestorové rozloženie

Podľa údajov Atlasu rómskych komunít žilo na Slovensku v roku 2019 417 tisíc Rómov v 825 obciach. Toto číslo predstavuje 7,6 % celkového obyvateľstva Slovenska. Najväčší počet obcí s rómskymi komunitami sa nachádza v Košickom a Prešovskom kraji.

¹⁴ RUSNÁKOVÁ, Jurina. ROCHOVSKÁ, Alena. *Segregácia obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít, chudoba a znevýhodnenia súvisiace s priestorovým vylúčením*. In: *Geographia Cassoviensis*. 2014, roč. 8, č. 2

¹⁵ KOVAČIČ-HANZELOVÁ, Zuzana. MUŠINKA, Alexander 6.9.2021. *Odsúdení na neúspech: Bývanie (1. časť)*

¹⁶ MARUSHIAKOVA, Elena. POPOV, Vesselin. *Čierne-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 2015. s. 69. ISBN 978-80-224-1413-5.

Tabuľka 1 Počet obcí s rómskou komunitou podľa kraja

Kraj	Obce s rómskou komunitou
Košický kraj	224
Prešovský kraj	224
Banskobystrický kraj	210
Nitriansky kraj	71
Trnavský kraj	38
Bratislavský kraj	22
Trenčiansky kraj	21
Žilinský kraj	15

Zdroj: Atlas Rómskych komunít 2019, vlastné spracovanie

Pokiaľ sa pozrieme na tabuľku vyššie, tak zistíme, že rozdelenie obcí s rómskymi komunitami je nerovnomerné. Kraje s najvyššou mierou nezamestnanosti majú tak isto najväčší počet rómskych komunít. Naopak kraje s najnižšou mierou nezamestnanosti majú aj najnižší počet obcí s rómskymi komunitami. Najväčší podiel rómskeho obyvateľstva na celkovom obyvateľstve sa tak isto nachádza v chudobných okresoch ako Revúca, Rimavská Sobota, Gelnica či Kežmarok.

Je preto vidieť jasný trend, že chudobní, zvyčajne sociálne vylúčení Rómovia žijú v chudobných okresoch, hladových dolinách s vysokou mierou nezamestnanosti, v ktorých má aj nie sociálne vylúčené obyvateľstvo problém s príjmovou chudobou. Z týchto údajov vyplýva, že príjmová chudoba hrá veľkú rolu v problematike sociálnej exklúzie.¹⁷

Typy koncentrácií

Podľa Atlasu rómskych komunít žije 72 % Rómov z celkového zaznamenaného počtu v nejakom type koncentrácie. Koncentráciu rozumieme ako akúkoľvek zástavbu obydli v ktorých žije viacero domácností prislúchajúcich k rómskej etnicite. Nemusí nevyhnutne ísť o osady či rómske bytovky. Koncentrácie členíme do 3 kategórií: mimo obce, na okraji obce, vnútri obce. Pozrime sa na nižšie uvedené údaje.

¹⁷ RAVASZ, Ábel. KOVÁCS, Ľuboš. MARKOVIČ, Filip. *Atlas rómskych komunít*. Bratislava: VEDA. 2019. s.28-29. ISBN- 978-80-224-1874-4.

Tabuľka 2 Typy koncentrácií rómskych komunít

Typy koncentrácie	Počet koncentrácií tohto typu	Podiel typu na celkovom počte koncentrácií	Počet obcí s týmto typom koncentrácie
Mimo obce	194	18 %	179
Na kraji obce	502	46 %	419
Vo vnútri obce	406	37 %	289
Všetky koncentrácie	1 102	100 %	825

Zdroj: Atlas Rómskych komunít 2019, vlastné spracovanie

Tieto informácie nám tak isto bližšie pomáhajú chápať existenciu sociálnej exklúzie u tejto skupiny obyvateľstva. Najvyšší počet rómskych komunít žije na okraji obce a nemalá skupina tejto skupiny obyvateľstva žije mimo obce. Tieto informácie nám ešte bližšie objasnili problematiku sociálnej exklúzie. To, či niekto žije vnútri obci, má v blízkosti autobusovú zastávku, obchod s potravinami, poštu, materskú či základnú školu vie jeho život a začlenenie do spoločnosti značne uľahčiť.¹⁸

Pitná voda

Pitná voda je v Akčnom pláne stratégie Slovenskej republiky pre integráciu Rómov spomínaná ako základné ľudské právo. Životný štandard domácností je preto často meraný práve podľa tohto ukazovateľa. Pozrime sa preto bližšie, ako sú na tom rómske komunity s prístupom k vodovodu oproti ostatným obyvateľom.

Tabuľka 3 Podiel obyvateľov s prístupom k vodovodu

Podiel obyvateľov s prístupom k vodovodu	Rómske komunity	Ostatní obyvatelia podľa Atlasu
Dostupný vodovod	79 %	97 %
Využíva vodovod	63 %	93 %
Studňa	16 %	6 %
Verejná studňa	14 %	1 %
Neštandardný zdroj	8 %	0 %

Zdroj: Atlas Rómskych komunít 2019, vlastné spracovanie

¹⁸ RAVASZ, Ábel. KOVÁCS, Ľuboš. MARKOVIČ, Filip. *Atlas rómskych komunít*. Bratislava: VEDA. 2019. s.33. ISBN- 978-80-224-1874-4.

Z tabuľky vyplýva, že 79 % rómskych komunít má dostupný vodovod. Toto číslo však vie byť klamlivé, nakoľko je rozdiel, či daná domácnosť má dostupný vodovod alebo ho aj reálne využíva. Reálne ho totiž využíva iba 63 % obyvateľov rómskych komunít v porovnaní s 93 % ostatného obyvateľstva. Pokiaľ sa pozrieme na zvyšné dáta z tabuľky, uvidíme, že v ďalších riadkoch sú ešte väčšie rozdiely. Studňu, ako zdroj vody využíva 16 % obyvateľov z rómskych komunít a iba 1 % zvyšku obyvateľstva. Neštandardný zdroj vody, napríklad potok alebo studnička má 8% obyvateľov rómskych komunít a 0 % zvyšku obyvateľstva. Ak si to prevedieme na počet obyvateľov, tak približne 66-tisíc obyvateľov žijúcich v rómskych komunitách nemá prístup k vodovodu.

Časový trend však pôsobí priaznivo. V roku 2004 vodovod využívalo 49 % obyvateľstva v rómskych komunitách a ako sme už vyššie uviedli, v roku 2019 to činilo 64 % obyvateľstva. Aj keď sa jedná v tomto prípade o rast, stále je na Slovensku okolo 66-tisíc Rómov, ktorí nemajú prístup k pitnej vode.¹⁹

Vykurovanie

Zaznamenané sú tri typy vykurovania v domácnostiach: centralizované vykurovanie (typické najmä pre bytové domy), kúrenie elektrinou či plynom, kúrenie tuhým palivom. Opäť sa pozrieme na tabuľku, ako sú na tom rómske komunity v porovnaní s ostatnými obyvateľmi.

Tabuľka 4 Podiel obyvateľov podľa spôsobu vykurovania

Podiel obyvateľov podľa spôsobu vykurovania	Rómske komunity	Ostatní obyvatelia podľa Atlasu
Centrálné zásobované teplo	5 %	41 %
Kúrenie teplom, elektrinou	16 %	41 %
Kúrenie tuhým palivom	80 %	17 %

Zdroj: Atlas Rómskych komunít 2019, vlastné spracovanie

Najmenší podiel má centrálné vykurovanie. To sa týka len 5 % obyvateľov rómskych komunít v porovnaní so 41 % zvyšku obyvateľov. V prípade kúrenia plynom či elektrinou ide o 16 % obyvateľov rómskych komunít v porovnaní so 41 % zvyšku obyvateľstva.

¹⁹ RAVASZ, Ábel. KOVÁCS, Ľuboš. MARKOVIČ, Filip. *Atlas rómskych komunít*. Bratislava: VEDA. 2019. s.49-53. ISBN- 978-80-224-1874-4.

Najpočetnejšie je kúrenie tuhým palivom, tým vykuruje až 80 % obyvateľov rómskych komunít a len 17 % zvyšku obyvateľstva.²⁰

Existuje prepojenie medzi spôsobom vykurovania a typom koncentrácie. Obyvatelia rómskych komunít, ktoré sa nachádzajú mimo a na kraji obce takmer výlučne kúria len tuhým palivom. Percentá sa v prípade koncentrácie mimo obce pohybujú okolo 95 % a v prípade koncentrácie na okraji obce okolo 86 %. V rómskych komunitách, ktoré sa nachádzajú vo vnútri obce možno už vidieť značný rozdiel. Tuhým palivom totiž vykuruje iba okolo 60 % obyvateľov rómskej komunity žijúcej vo vnútri obce.

Existuje totiž predpoklad, že Rómovia žijúci mimo obce sú najviac sociálne vylúčení. Ide o rómske osady, v ktorých je veľká chudoba. Mimo obce preto predpokladajme, že práve v najchudobnejších osadách, kde žijú najviac sociálne vylúčení Rómovia skoro žiadne obyvateľstvo nekúri plynom, elektrinou či centrálnych vykurovaním. Postupne sa toto číslo zvyšuje v závislosti od toho, či sa nachádza rómska komunita na okraji či vo vnútri obce. Práve vo vnútri obce sa toto číslo približuje majorite.

Školstvo

Odborná literatúra sa zhoduje, že významným faktorom zvýšenia rizika chudoby je nedostatočná úroveň vzdelania.²¹ V prípade detí z marginalizovaných rómskych komunít údaje za školstvo výrazným spôsobom poukazujú na existenciu rozdielov medzi deťmi z bežných rodín a deťmi z osád. Deti totiž najčastejšie prepádávajú v okresoch, kde je najväčší podiel Rómov na celkovom obyvateľstve. Sú to okresy ako Rimavská Sobota, Michalovce, Trebišov či Gelnica.

V školskom roku 2018/2019 totiž na štátnych základných školách opakovalo ročník až viac ako 10-tisíc žiakov. Toto číslo činí 2,5 % všetkých žiakov. Alarmujúci je však fakt, že deti na prvom stupni prepádávajú viac ako deti na druhom stupni.

OECD nás v roku 2012 upozornila na veľmi silný vzťah medzi vzdelaním žiakov a ich socioekonomickým zázemím.²² Na Slovensku je tak isto veľký problém s neúmerne vysokým počtom Rómov na špeciálnych školách.²³

²⁰ RAVASZ, Ábel. KOVÁCS, Ľuboš. MARKOVIČ, Filip. *Atlas rómskych komunít*. Bratislava: VEDA. 2019. s.64-66. ISBN- 978-80-224-1874-4.

²¹ GERBERY, Daniel. LESAY, Ivan. ŠKOBLA, Daniel. *Kniha o chudobe*. 1.vyd. Priatelia Zeme-CEPA. 2007. s. 23. ISBN 978-80-968918-0-4.

²² OECD: Pisa 2012 Results: Excellence through Equity (Volume II): Giving every student chance to succeed

²³ KOVAČIČ-HANZELOVÁ Zuzana, MUŠINKA Alexander. 13.9.2021. *Odsúdení na neúspech: Školstvo (2. časť)*

Problémom často býva, že rómske deti nepoznajú slovenský jazyk. V type koncentrácie mimo obce je totiž najčastejším jazykom rómčina.²⁴ V tomto prípade ide práve o deti z najchudobnejších pomerov. Deti, ktoré budú v škole vďaka chudobným podmienkach značne zaostávať za svojimi spolužiakmi pritom ani nepoznajú slovenský jazyk.

Existenciu tohto problému podporuje hneď niekoľko faktov, ktoré si rozdelíme do niekoľkých častí. Prvým je absencia základných životných potrieb, ktoré boli spomenuté vyššie. Zvyšné si bližšie objasníme.

Toxický stres

Deti z veľmi chudobných pomerov zažívajú toxický stres. Tieto deti sú často zanedbávané, ignorované, dieťa je fyzicky či psychicky zneužívané a prejaví sa to na jeho tele aj na výsledkoch v škole. Dieťa má zvýšenú hladinu adrenalínu a kortizolu, a to drží dieťa v neustálom strehu pred nebezpečenstvom.²⁵ Mesiacie či roky zažívania toxického stresu spôsobia nedostatočný rozvoj mozgu dieťaťa. Toxický stres preto bráni v rozvoji nasledovných funkcií: schopnosť sústrediť sa, schopnosť vyrovnať sa s neúspechom, schopnosť spolupracovať s inými ľuďmi a schopnosť pochopiť, zapamätať si a vykonať inštrukcie.²⁶

Účasť na vyučovaní

Priemerný počet neospravedlnených hodín na žiaka rastie. Najviac vymeškávali prváci, piatáci a šiestaci. Priemer za Slovensko v počte neospravedlnených hodín je 5,71 neospravedlnených hodín za rok. Sú však okresy, kde je toto číslo značne vyššie. Ide o okresy ako Michalovce, kde ide o vyše 60 hodín a Spišská Nová Ves, kde je priemer 40 hodín za rok.

Problém však začína už pri predškolskom vzdelaní. Zatiaľ čo v prípade údajov za celé Slovensko do škôlky chodí 81 % päťročných detí, v prípade rómskych detí je toto číslo značne nižšie. Posledné údaje máme z roku 2011. Vtedy škôlku navštevovalo iba 18 % rómskych detí v porovnaní so 72 % všetkých detí.

²⁴ RAVASZ, Ábel. KOVÁCS, Euboš. MARKOVIČ, Filip. *Atlas rómskych komunít*. Bratislava: VEDA. 2019. s.37. ISBN- 978-80-224-1874-4.

²⁵ TOUGH, Paul. *Helping children succeed: What works and why*. 1.vyd. Mariner Books. 2018 s. 21. ISBN 13: 9781328915429.

²⁶ ČOKYNA Juraj. *A okraje máš kde?* 1. vyd. Bratislava: N Press, s.r.o.. 2019. str.31. ISBN 978-80-99925-06-0

Rómske deti často žijú vo veľmi chudobných podmienkach bez tečúcej vody, nepoznajú slovenský jazyk, nemajú rozvinutú jemnú motoriku, nikdy nevyfarbovali obrázky, nečítali detskú knižku ani nestavali s kockami. Deti nemajú prakticky žiadne hygienické či sociálne návyky. Do škôlky prakticky vôbec nechodia a stále je od nich očakávané, aby podali rovnaký výkon ako deti z majority.²⁷

1.3.2. Krajiny Európskej únie

Za rok 2021 bolo 95,4 milióna obyvateľov Európskej únie ohrozených rizikom chudoby a sociálneho vylúčenia, čo činí 21,7 % populácie. Toto číslo mierne narástlo oproti roku 2020, v ktorom čelilo tomuto riziku 94,8 milióna obyvateľov.

Riziko chudoby sa týkalo 73,7 milióna obyvateľov, vážna materiálna deprivácia 27 milióna obyvateľov a 29,3 milióna obyvateľov žije v domácnosti s nízkou pracovnou intenzitou. Spomedzi krajín Európskej únie je na tom najlepšie Česká republika, kde bolo riziku vystavených len 10,7 % obyvateľstva. Naopak najhoršie na tom bolo Rumunsko s 34,4 % obyvateľov vystavených riziku chudoby a sociálneho vylúčenia. Priemer Európskej únie je 21,7 % a Slovensko sa nachádza na 4 najlepšom mieste.²⁸

Akčný plán na realizáciu Európskeho piliera sociálnych práv

Tento plán bol zverejnený Európskou komisiou v marci 2021 a jeho cieľom je dosiahnuť výsledky v oblasti zamestnanosti, zručnosti a sociálnej ochrany. Do roku 2030 chce znížiť počet ľudí ohrozených chudobou a sociálnym vylúčením v Európskej únii o 15 miliónov, čo zodpovedá poklesu miery rizika chudoby a sociálneho vylúčenia na úroveň 17,3 %. Z počtu 15 miliónov ľudí by malo ísť o približne 5 miliónov detí, ktoré by sa vyhli riziku chudoby a sociálneho vylúčenia. Pre dané deti by to mohlo znamenať lepšie možnosti, či prelomenie cyklu generačnej chudoby.

Slovenská republika si pre svoj cieľ v rámci daného akčného plánu stanovila znížiť riziko chudoby a sociálneho vylúčenia o 80- tisíc ľudí.

²⁷ ČOKYNA Juraj. *A okraje máš kde?* 1. vyd. Bratislava: N Press, s.r.o.. 2019. str.81-83, 127-129. ISBN 978-80-99925-06-0.

²⁸ EUROSTAT: *Over 1 in 5 at risk of poverty or social exclusion*. [Elektronický zdroj].15.9.2022. Dostupné na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220915-1>

Na meranie tohto cieľa si Európska únia stanovila už spomínaný ukazovateľ AROPE, teda indikátor miery rizika chudoby a sociálneho vylúčenia.²⁹

²⁹ EU SILC 2021 s.6

2. Cieľ práce, metodika práce a metódy skúmania

Hlavným cieľom bakalárskej práce je objasniť príčinu sociálnej exklúzie Rómov ako aj navrhnúť riešenia umožňujúce Rómom opustiť bludný kruh chudoby a sociálneho vylúčenia.

Parciálnymi cieľmi záverečnej bakalárskej práce je:

- definovať kľúčové pojmy ako chudoba a sociálne vylúčenie,
- určiť a popísať kľúčové ukazovatele merajúce chudobu a sociálne vylúčenie,
- určiť skupiny obyvateľstva najviac ohrozené rizikom chudoby a sociálnej exklúzie,
- následne sa zamerať na skupinu obyvateľstva, ktorá je na Slovensku najviac sociálne vylúčená- Rómovia,
- pozrieť sa na historické pozadie sociálneho vylúčenia Rómov,
- určiť kľúčové finančné aspekty sociálnej exklúzie Rómov,
- navrhnúť riešenia pre elimináciu chudoby a sociálnej exklúzie Rómov.

V práci využívame rozličné metódy skúmania, v závislosti od potrieb danej časti bakalárskej práce.

Ako prvú využívame **analytickú metódu**. Informáciu ako celok rozčleníme na jednotlivé menšie časti. Vďaka tejto metóde analyzujeme riešenia chudoby a sociálnej exklúzie v minulosti ako aj v súčasnosti.

V práci využívame tiež **metódu komparácie** pri porovnaní pohlavia, vekovej skupiny, krajov, krajín či skupín obyvateľstva pri problematike chudoby a sociálnej exklúzie.

Po analýze jednotlivých riešení a rozobraní problému na menšie časti využijeme **indukciu**. Pomocou indukcie dospejeme k záveru, či sa dané riešenia ukázali ako prospešné, alebo naopak ako neprospešné. Navrhujeme vlastné riešenia pre daný problém. Pri danom kroku využívame ďalšiu, a to najdôležitejšiu metódu, **príklad dobrej praxe**. Pomocou príkladu dobrej praxe najlepšie poukážeme na to, ktorým smerom by sa mala politika Slovenska pre riešenie problematiky sociálnej exklúzie Rómov uberať.

3. Výsledky práce

V nasledujúcej kapitole sa budeme venovať konkrétnym finančným aspektom sociálnej exklúzie. Na Slovensku existuje viacero skupín obyvateľstva, ktoré sú ohrozené existenciou sociálnej exklúzie. Určíme, o ktoré skupiny obyvateľstva sa jedná, ako aj kľúčové finančné aspekty sociálneho vylúčenia pre danú skupinu obyvateľstva. Nakoľko je skupín mnoho a každá je pre iný dôvod sociálne vylúčená zameriame sa na rómske etnikum. Poskytneme náhľad na historické pozadie sociálneho vylúčenia Rómov ako aj na súčasné finančné aspekty sociálnej exklúzie. Riešenia, projekty či opatrenia budeme v zmysle uvedeného analyzovať. Následne dospejeme k záveru, aké riešenia sa ukázali ako prospešné v boji so sociálnou exklúziou a aké sa naopak ukázali ako neúčinné.

3.1 Kľúčové finančné aspekty sociálnej exklúzie na Slovensku

Sociálne vylúčené skupiny obyvateľstva na Slovensku

Na Slovensku možno považovať Rómov z marginalizovaných rómskych komunít za najčastejší príklad sociálnej exklúzie. Ak sa spomenie výraz sociálne vylúčenie, väčšina Slovákov si predstaví práve rómsku rodinu z osady žijúcu v chatrči. Sociálna exklúzia na Slovensku sa však rozhodne netýka iba Rómov.

Medzi sociálne vylúčené skupiny patria okrem Rómov napríklad:

- ľudia bez domova,
- seniori,
- drogový závislí ľudia,
- hendikepovaní ľudia.

Ľudia bez domova

Medzi hlavné príčiny sociálneho vylúčenia ľudí bez domova možno zaradiť nedostatky sociálneho systému štátu. Jedinec na ulici mnoho krát končí po ťažkej životnej situácii akou je napríklad strata zamestnania či rozvod. Vďaka nedostatkom sociálneho systému štátu prepadne jedinec cez záchrannú sociálnu sieť. Človek bez domova žije v extrémnej chudobe. Znepokojujúcim faktom je, že tretinu ľudí bez domova tvoria odchovanci z detských domovov. Práve tí dostanú po odchode z detského domova malú sumu peňazí s ktorou však nie sú schopní rozumne narábať. Často sa preto stáva, že následne

končia na ulici. Presné čísla o ľuďoch bez domova známe nie sú. Údaje za rok 2011 hovoria o číslach okolo 25 000. Ide však len o veľmi hrubý odhad.

Ľudia bez domova bývajú spoločnosťou zväčša prehliadaní. V spoločnosti koluje istý predpoklad, že sa ľudia bez domova na ulici vlastne sami rozhodli žiť, pracovať sa im nechce a tým pádom si nezaslúžia žiadne dávky od štátu či pomoc od spoločnosti. Prax však ukazuje jasne. Najprv bývanie, potom práca. Človek bez domova má sotva peniaze na pobyt v nocľahárni či najlacnejšie možné jedlo. Zdravotná starostlivosť sa ľudí bez domova prakticky netýka. Aby si takáto osoba našla prácu, potrebuje najprv jedlo, základnú zdravotnú starostlivosť a nocľah. Ako by bol schopný ísť hladný, chorý a nevyspatý človek do práce? Len veľmi ťažko.

Riešením je preto napríklad metóda housing first. Vychádza z predpokladu, že človek bez domova potrebuje mať najprv zabezpečené bývanie a až neskôr možno uspokojovať jeho ďalšie potreby. Metódu housing first na Slovensku aplikuje napríklad OZ Vagus v spolupráci s hlavným mestom Bratislava.

Ostatné sociálne vylúčené skupiny obyvateľstva

Nie každý člen príslušnej skupiny obyvateľstva je sociálne vylúčený. Isté skupiny obyvateľstva sú však v porovnaní s inými skupinami viac ohrozené rizikom chudoby a následne aj sociálneho vylúčenia. Každá z uvedených skupín má inú príčinu jej vylúčenia a preto sa na ne treba pozerieť ako na separátne problémy. V prípade ľudí bez domova sme si uvideli ako hlavné príčinou nedokonalosť sociálneho systému, nedostatočný záujem zo strany autorít o zlepšenie situácie či predsudky obyvateľstva. Seniori sa stávajú sociálne vylúčení napríklad vďaka strate blízkych, priepasti medzi generáciami, nedostatku možností na socializáciu či existencií ťažkej chudoby. V prípade drogovovo závislých ľudí možno medzi hlavné príčiny sociálnej exklúzie uviesť napríklad predsudky obyvateľstva či nedostatočnú pomoc pri zbavovaní sa závislosti. Vďaka závislosti stráca človek prácu, dostáva sa do problémov so zákonom, izoluje sa, nedostáva sa mu dostatočná pomoc a sociálna exklúzia sa prehĺbuje.

Rómovia

Pri riešení sociálnej exklúzie sa treba pozerat' na istý fakt. Sociálna exklúzia sa nevníma ako dôsledok individuálneho zlyhania, ale ako zlyhanie systémov, ktoré majú zabezpečiť sociálnu integráciu. Je veľmi dôležité s týmto predpokladom narábať. Faktom totiž je, že sociálne vylúčená skupina obyvateľstva, sa nedokáže zo sociálnej exklúzie vymaniť sami, a preto im treba pomôcť. Pri riešení daného problému je potrebné podniknúť hneď niekoľko krokov. Prvým je zistenie, prečo sa istá skupina obyvateľstva stáva sociálne vylúčená. A hneď pri tomto kroku Slovensko zlyháva. Nevychádzame totiž z predpokladu uvedeného vyššie. Sociálna exklúzia sa u nás nerieši dostatočne, nakoľko často počut' predpoklad, že Rómovia si za svoje podmienky môžu sami. Vraj sa Rómom nechce pracovať, majú v krvi neporiadok, zanedbávanie detí a využívanie výhod, ktoré im ponúka štát. Je tento predpoklad naozaj pravdivý? Ak by bol, potom by neplatil predpoklad, že sociálna exklúzia nie je dôsledok individuálneho zlyhania, ale zlyhanie systémov zabezpečujúcich sociálnu integráciu. V tejto bakalárskej práci preto vychádzame z predpokladu, že Rómovia si sociálnu exklúziu nezapríčinili sami, ale zapríčinili ju zlé rozhodnutia štátu. Na tieto rozhodnutia sa spoločne pozrieme a navrhujeme riešenia.

Generačná chudoba

Generačnú chudobu možno uviesť ako hlavný dôvod sociálnej exklúzie Rómov. Je možné povedať, že takmer každý ďalší nižšie uvedený aspekt podporuje existenciu generačnej chudoby alebo vďaka nej sa nemôžu nižšie uvedené aspekty tak ľahko zmeniť k lepšiemu. Ide bludný kruh, kedy žijú mnohé generácie v ťažkej chudobe postihnuté sociálnou exklúziou. Z takéhoto kruhu je často nemožné sa bez pomoci dostať.

3.1.1 Asimilácia Rómov v priebehu histórie

Možno konštatovať, že radikálna a násilná snaha o začlenenie Rómov medzi majoritné obyvateľstvo takmer vždy dopadla neúspešne a sociálnu exklúziu ešte viac prehĺbila. Bližšie si spomenieme presné kroky, ktoré boli v priebehu histórie podniknuté a pozrieme sa, ako tieto kroky situácii pomohli alebo nepomohli.

Snaha o asimiláciu v Rakúsko-Uhorsku

Čo sa udialo?

Snaha o začlenenie Rómov do spoločnosti siaha do čias Rakúsko-Uhorska za Márie Terézie. Bola totiž snaha zabrániť kočovnému spôsobu života Rómov. Nakoľko Rómovia často pracovali ako kováči, kati či poslovia, sťahovali sa zo stolice do stolice.³⁰ Toto vysvetľuje kočovný spôsob života Rómov. Podľa nariadenia sa nesmeli navzájom sobášiť, používať svoj jazyk, mali povinnosť predať kone a deti im boli násilne odobraté. Rómovia boli usádzaní na obecných či feudálnych pozemkoch, ktoré im však právne nepatrili. Práve kvôli tomuto boli často proti ich vôli premiestňovaní.³¹

Následky

Kočovný spôsob života sa podarilo výrazným spôsobom zastaviť. Rok 1770 je prvým rokom kedy poznáme údaje o počte Rómov na našom území. V tomto roku ich na Slovensku žilo okolo 18 tisíc až 20 tisíc a veľká časť z nich žila kočovným spôsobom života. Naopak v roku 1893 žilo na Slovensku až 37 237 Rómov a z toho trvalo usadených bolo až 88,5 %.³² Kočovní Rómovia sa v súčasnosti na Slovensku nevyskytujú. Olašskí Rómovia sú potomkami kočovných Rómov a na Slovensku žijú iba ojedinele. Cieľ zabrániť kočovnému spôsobu života Rómov bol splnený. Táto snaha o asimiláciu však vytvorila jeden zo základov sociálnej exklúzie Rómov. Generačná chudoba je často spájaná s existenciou osád. Ako sme si vyššie spomenuli, Rómovia takmer úplne prestali kočovať a boli usádzaní na pozemkoch, ktoré nevlastnili a z týchto pozemkov boli často vystahovaní. Vytvoril sa nový problém, a to vznik osád, ktorých v tomto období vzniklo veľké množstvo a mnohé pretrvali až do súčasnosti. Možno preto konštatovať že náhla a najmä radikálna snaha o začlenenie do spoločnosti, či potláčanie identity národnostnej menšiny priniesla viac problémov ako úžitku a vytvorila základ pre generačnú chudobu pretrvávajúcu do dnes.

³⁰ Aké je historické pozadie sociálneho vylúčenia Rómov?. [Elektronický zdroj]. Človek v ohrození. 8.9.2021. Dostupné na: <https://clovekvhrozeni.sk/ake-je-historicke-pozadie-vyluceného-byvania-romov/>

³¹ Rómska encyklopédia: *Asimilácia Rómov*. [Elektronický zdroj]. Dostupné na: <http://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/asimilacia-romov/>

Snaha o asimiláciu v Československu a v Slovenskom štáte

Čo sa udialo?

Počas prvej Československej republiky sa dovŕšil proces usadzovania. Platí v zásade to isté ako pri Rakúsko-Uhorsku. Ani posledné osady nevznikli na súkromnej, ale na obecnej, nikým nevyužívanej pôde. Obce preto Rómov naďalej premiestňovali na iné nevyhovujúce pozemky. Od roku 1941 platila neskôr sprísnená vyhláška Ministerstva vnútra. V tejto vyhláške bolo nariadené, aby boli rómske obydlia odstránené z blízkosti frekventovaných ciest či železníc. V roku 1958 prijal Ústredný výbor Komunistickej strany Československa uznesenie, ktorého hlavným cieľom bola asimilácia. Predpokladom bolo, že Rómovia žijú v nepriaznivej sociálnej situácii preto, lebo zotrvávajú v tradičnom spôsobe života. Osvojenie si spôsobu života majoritného obyvateľstva je nevyhnutnou podmienkou pre ich začlenenie do spoločnosti.³³

Následky

Nakoľko sa rómske obydlia viac nesmeli nachádzať na miestach, kde by ich bolo vidieť z frekventovanej cesty či železnice, obce preto odsunuli Rómov na odľahlé miesto. Takýmto spôsobom vznikla napríklad osada Letanovce. Ak sa aj Róm chcel naštahovať späť do dediny, stretol sa s odporom miestneho obyvateľstva. Rómovia však postupne prestávali byť súčasťou spoločenských štruktúr. Aj napriek vlastnému stavebnému pozemku a materiálu bolo pre Rómov prakticky nemožné si postaviť dom v obci. Sociálna exklúzia sa naďalej prehľbovala.

Uznesenie z roku 1958 odmietalo etnický princíp. Osady boli likvidované a obyvatelia boli násilne presunutí do Českej republiky. Rómska národnosť prakticky neexistovala. Bolo zakázané vydávať rómske slovníky, tlač o Rómoch, zriaďovanie rómskych orchestrov či súborov. Ústavný zákon o postavení národností v Československej republike vymenováva rozličné národnosti, Rómovia sa však nespomínajú. Možno konštatovať, že ani za socialistického režimu, ani za Slovenského štátu nedošlo k posunu riešenia Rómskej problematiky. Práve naopak, možno konštatovať, že sociálne vylúčenie Rómov sa ešte viac prehĺbilo.

³³ ŠUVADA, Martin. *Rómovia v slovenských mestách*. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej. 2015. str. 27-29. ISBN 978-80-8061-828-5.

Luník IX

Čo sa udialo?

Po druhej svetovej vojne sa mestská časť Košíc označovaná aj ako cigánsky Tábor ocitla vo veľmi exponovanej časti mesta. Prílev pracovných síl z vidieka, urbanizácia či rozsiahlejšia výstavba negatívne pomery iba prehľbovali.³⁴ Problémy s bytmi sa riešili napríklad pridelom starších bytov, likvidáciou chatrčí a následne sústredením Rómov na samostatné sídlisko. Do roku 1970 sídlisko nebolo stále postavené. V roku 1976 vláda odmietla riešenie bytovej problematiky Rómov osobitnými sídliskami. Rada mestského hromadného výboru napriek tomu schválila výstavbu sídliska. Výstavba bola realizovaná koncom sedemdesiatych rokov. Pôvodne malo ísť o projekt ABC, niektoré zdroje uvádzajú projekt ABZ. A predstavovalo vojakov, teda armádu, B políciu, teda bezpečnosť a C Rómske obyvateľstvo, teda Cigánov. Na sídlisku boli zriadené predškolské zariadenia, zdravotná ambulancia, kultúrne stredisko či knižnica. Toto zriadenie malo vytvoriť podmienky na výchovu a prevýchovu obyvateľov.

Následky

Krátko po otvorení sídliska sa zistilo, že vojaci a polícia sa do sídliska odmietali sťahovať. Tí čo sa do sídliska nasťahovali neskôr odišli do iných častí mesta. Na základe uznesenia podpísaného vtedajším primátorom a neskorším prezidentom Rudolfom Šusterom o neplatičoch, bezdomovcoch a neprispôsobivých občanoch boli na Luník IX presídľovaní takmer všetci Rómovia z centra Košíc.

Chýbala základná občianska vybavenosť a z okien vypadávali celé okenné tabule. Postupom času problémy na Luníku IX pribúdali. Po roku 1989 ľudia začali strácať zamestnanie a tak narastali dlhy na nájomnom či poplatkoch za energie. Sídlisko sa zadlžilo a pred bytovkami vznikali kopy odpadu. V roku 2004 bolo sídlisko odpojené od tepla, o dva roky od teplej vody a v roku 2010 aj od plynu. V roku 2008 došlo ku zbúraniam prvej bytovky. Momentálne ich bolo dokopy odstránených 6. Z mnohých ľudí, ktorým zbúrali byty sa stali

³⁴ JUROVÁ, Anna. *Likvidácia Tábora a vznik Luníka IX*. In: *Mesto a dejiny*. vol. 4, 2015. str. 30-31.

ľudia bez domova. Následkom toho v okolí Luníka IX vznikli ďalšie osady. Medzi najznámejšie patrí napríklad osada Mašličkovo, kde žijú ľudia vo veľmi veľkej chudobe.³⁵

Postupne sa však zahájila výstavba nových bytov na Luníku IX, ktorá by mala odstrániť existujúcu osadu Mašličkovo. V októbri roku 2022 sa dokončila výstavba komunitného centra okolo ktorého majú okrem plánovaných bytových domov vyrásť aj rodinné domy. Náklady na výstavbu zabezpečuje občianske združenie ETP a pozemok prenajíma mesto Košice za 1€ ročne.³⁶ Podobný projekt už funguje v obci Rankovce. Rómovia z osady sa zapojili do výstavby nízko nákladových domčekov na pozemkoch, ktoré boli odkúpené od obce. Záujem ľudí je veľký. Rómovia musia splniť podmienky ako napríklad ročné sporenie si na stavebný pozemok a následne splácať pôžičku na stavebný materiál. Celkový rozpočet domu vychádza na približne 12 000€. Projekt dal Rómom nádej, vieru vo vlastné sily a motiváciu sa vymaniť z bludného kruhu chudoby. V miestnej Rómskej komunite sa nielen vyriešil problém s bývaním, ale aj narástla zamestnanosť. Situácií v obci značne pomohla aj americká misionárka Kristen Wollam. Práve ona si v Rankovcach zriadila krajčírsku dielňu, kde učí rómske ženy a dievčatá šiť. Vyrábajú deky či tašky, ktoré sa následne predávajú. Mnohé zo žien si už kúpilo šijací stroj a doma si ušijú, čo potrebujú. Niektoré si dokonca vďaka získaným zručnostiam našli prácu v košíckých firmách.³⁷

Uvedené situácie nám hovoria hneď niekoľko vecí, ktoré napomáhajú alebo škodia riešeniu sociálnej exklúzie. Z Luníka IX sa možno poučiť. Dá sa povedať, že projekt dopadol katastrofálne. Násilné vyst'ahovanie Rómov z osád a neskoršia nezodpovednosť štátu dodržať podmienky projektu docielili presný opak. Projekt mal za cieľ inklúziu, prevýchovu návykov či správania. Miesto toho sa sídlisko stalo akýmsi miestom pre neprispôsobivých občanov, pre občanov, ktorých nikto nechce mať okolo seba. A presne takýmto spôsobom sa sociálna exklúzia ešte viac prehľbuje.

³⁵ HAKL, Robo. *Malo to byť najbezpečnejšie sídlisko, stalo sa najhorším getom (příbeh Luníka IX)*. [Elektronický zdroj]. Aktuality.sk. 14.9.2021. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/sxwyn5r/malo-to-byt-najbezpecnejsie-sidlisko-stalo-sa-najhorsim-getom-pribeh-lunika-ix/>

³⁶ KAROLYI, Dušan. *Na Luníku IX rastie prvý rodinný dom*. [Elektronický zdroj]. Denník N. 10.11.2022. Dostupné na: <https://dennikn.sk/3099363/lunik-ix-sa-meni-k-lepsiemu-vravi-sefka-organizacie-ktora-tam-pomaha-stavat-rodinne-domy/>

³⁷ Teraz.sk: *Obec Rankovce preslávila svojpomocná výstavba rodinných domov*. [Elektronický zdroj]. 26.1.2019. Dostupné na: <https://www.teraz.sk/regiony/rankovce-v-obci-posobil-ako-farar-jon/374689-clanok.html>

V prvej kapitole bakalárskej práce sme si uviedli, že deti sú jednou zo skupín, ktorá sú najviac ohrozená chudobou a sociálnym vylúčením. Tento predpoklad platí aj v prípade Luníka IX. Nie je náhodou, že Luník IX je mestskou časťou Košíc, kde sa nachádza najväčšie percento detí vzhľadom na všetkých obyvateľov Luníka IX. Tak isto je Luník IX mestskou časťou Košíc, ktorá má najnižší priemerný vek obyvateľa.

Tabuľka 5 Luník IX- veková štruktúra 2021

	0-15	15-64	65+	Priemerný vek
Luník IX	32,77 %	64,54 %	2,66 %	25,81
Medián za Košice	17,17 %	66,75 %	16,08 %	40,31

Zdroj: DATAcube, vlastné spracovanie

V prípade ukazovateľa prirodzený prírastok tak isto vyniká Luník IX. Mestská časť mala za rok 2021 prirodzený prírastok 13,14 obyvateľov na 1000 obyvateľov. Pričom vo väčšine mestských častí nastal naopak, prirodzený úbytok, a to 3,11 obyvateľov na 1000 obyvateľov. Nárast chudobnej, sociálne vylúčenej časti obyvateľstva a naopak pokles bohatej časti populácie má za následok nápor na systém sociálneho zabezpečenia, podporu generačnej chudoby, nedostatočne vzdelané deti a podobne.

Pozitívny príklad z Rankoviec môže slúžiť ako motivácia. Projekt je síce ešte mladý a na dlhodobé závery si treba počkať. Zatiaľ však všetko nasvedčuje tomu, že je úspešný. Budúcnosť Luníka IX by sa preto mala uberať podobným smerom. Vlastná motivácia občanov žijúcich v extrémnej chudobe totiž často príde vo chvíli, ak dostanú pomocnú ruku, ale nie sú do radikálnej zmeny nútení štátom či obcou. Vyššie uvedené príklady nám pomohli bližšie pochopiť vznik sociálnej exklúzie a generačnej chudoby Rómov. Situácia, aká je momentálne, nevznikla náhle. Išlo o opakované chyby v priebehu mnohých rokov, ktoré priamo podporovali segregáciu Rómov, vznik osád a odpor majoritného obyvateľstva ako aj odpor štátu.

Tabuľka 6 Predpoklady pre vznik sociálnej exklúzie v priebehu histórie

OBDOBIE	PRÁVNÝ AKT	AKTY A CIELE	NÁSLEDKY
Rakúsko- Uhorsko	Regulácia Cigánov v 18. storočí	○ Zákaz vzájomného sobášenia, používania vlastného jazyka ○ Deti násilne odobrané ○ Usádzanie Rómov na právne im nepatriacich feudálnych pozemkoch	○ Výrazné obmedzenie kočovného spôsobu života Rómov ○ Vznik prvých rómskych osád
Slovenský štát	O úprave niektorých pomerov Cigánov	○ Odstránenie rómskych obydľí z blízkosti frekventovaných ciest a železníc	○ Vznik rómskych osád (napr. Letanovce)
Československo	O práci medzi cigánskym obyvateľstvom	○ Asimilácia ○ Osvojenie spôsobu života majoritného obyvateľstva ○ Zákaz kočovania	○ Likvidácia kočovných osád ○ Prehĺbenie sociálnej exklúzie ○ Vznik ďalších osád
	O trvalom usídlení kočovných osôb		
	Výstavba Luníka IX	○ Vytvorenie samostatného sídliska na prevýchovu Rómov ○ Spolužitie Rómov spolu s políciou a armádou ○ Sociálna inklúzia	○ Zlyhanie participácie autorít ○ Premiestňovanie Rómov a neprispôsobivých občanov z Košíc na Luník IX ○ Chátrajúce bytovky bez vodovodu, plynu a elektriny ○ Vznik nových osád po zbúraní bytoviek

Zdroj: Vlastné spracovanie

3.1.2 Bývanie a život Rómov

Zdravie

V spoločnosti koluje istý mýtus, že rómske deti z osád majú lepšiu imunitu ako deti majoritného obyvateľstva. Opak je však pravdou. Infekcie u detí z vylúčených komunít prebiehajú často skryto. „Navonok nemajú takmer žiadne príznaky, pretože telo sa snaží šetriť energiu na rast a ďalšie v detstve potrebné veci,” vysvetľuje antropológ Andrej Belák. Deti z osád sú často vystavené toxickému dymu, ktorý vzniká zo spaľovania odpadu a nedostatočného odvetrania domácnosti. Domy v osadách sú často nezaizolované, čo má za následok prudké striedanie teplôt. Deti majú obmedzený prístup k pitnej vode či tečúcej vode zabezpečujúcu základnú hygienu ako napríklad umývanie si rúk. V osadách je často nedostupná kanalizácia a odvoz odpadu nefunguje. V osadách sa preto tvoria skládky, kde sú často prítomné hlodavce rozširujúce infekcie.³⁸ V prvej kapitole sme si tak isto spomenuli toxický stres. Ten budeme ešte ďalej spomínať v časti školstvo. Toxický stres nielen prekáža deťom pri učení sa v škole ale aj negatívne vplyva na psychiku dieťaťa a následne aj na jeho fyzické zdravie. Dieťa zažíva stres od malička. Často sa prenáša z matky na dieťa. Nie je tiež prekvapením, že strava vo vylúčených rómskych komunitách je veľmi nekvalitná. V dospelosti si daný jedinec nedostatok kompenzuje napríklad fajčením či nadmerným požívaním alkoholu. Deti v osadách si ničia zdravie aj napríklad fetovaním toluénu, fajčením, pitím alkoholu či prostitúciou.

Na zlý zdravotný stav Rómov má aj vplyv aj znížená dostupnosť verejných služieb ako napríklad zdravotná starostlivosť. Aj vďaka tomuto faktu obyvatelia marginalizovaných rómskych komunít využívajú zdravotné zariadenia o tretinu menej ako majoritné obyvateľstvo. Problémom je aj segregácia Rómov v čakárňach u lekára. Očakávaná dĺžka života človeka z marginalizovanej rómskej komunity bola za roky 2006 až 2016 o približne 6 rokov kratšia ako v prípade väčšinového obyvateľstva. Tak isto aj dojčenská úmrtnosť v prípade marginalizovaných rómskych komunít je takmer trojnásobne vyššia ako u väčšinového obyvateľstva³⁹. Zdravotný stav jedinca ovplyvňuje napríklad vzdelanie,

³⁸ Človek v ohrození: Sú Rómovia v osadách zdravší ako majorita? [Elektronický zdroj]. 12.10.2021. Dostupné na: <https://clovekvohrozeni.sk/su-romovia-v-osadach-zdravs-nej-majorita/>

³⁹ BOJKO Marek, HIDAS Slavomír, MACHLICA Gabriel, SMATANA Martin. *Inklúzia Rómov je potrebná aj v zdravotníctve*. Inštitút finančnej politiky. 2018

bývanie, zamestnanosť či sociálna podpora. A tieto aspekty dokáže ovplyvniť do veľkej miery štát či neziskové organizácie. Ako ich ovplyvňuje a či sú projekty účinné si povieme v ďalších častiach práce.

Vodovod

V prvej kapitole sme si na strane 16 uviedli Tabuľku číslo 3 znázorňujúcu podiel obyvateľov s prístupom k vodovodu.

Čo nám údaje napovedajú? Dostupnosť, prípadne nedostupnosť vodovodu do významnej miery napomáha existencii sociálneho vylúčenia. V bežnej rodine, ak príde večer človek do kúpeľne, pustí sprchu, použije šampón, sprchový gél, ráno si umyje v kúpeľni zuby so zubnou pastou a je nachystaný prísť čistý do práce. Vďaka vodovodu si tiež operie oblečenie či rýchlo ráno navarí čaj. Rómska rodina takýto luxus často nemá. Po vodu sa často musí ísť do studne, vodu následne treba ohriať, prípadne musí zvyšok domácnosti odísť z miestnosti nakoľko sa spálňa, kuchyňa a obývacia izba zároveň premení na kúpeľňu. Celý tento proces trvá značne dlhšie ako človeku, ktorý má prístup k vodovodu. Nehovoriac o zdravotnom aspekte absencie vodovodu či pitnej vody. A prečo toto spôsobuje, respektíve udržiava sociálnu exklúziu? Vylúčená rómska rodina musí vynaložiť značne viac snahy na bežné aktivity ako sprchovanie či varenie ako klasická rodina majoritného obyvateľstva. Nakoľko si tieto bežné činnosti vyžadujú veľké úsilie, stáva sa, že absentujú. A v tomto bode začína bludný kruh chudoby a sociálneho vylúčenia. Dieťa príde do školy neumyté v špinavom oblečení. Spolužiaci si od dieťaťa odsadajú, nechcú sa s nim kamarátiť. Rodičia majoritného obyvateľstva sa začnú sťažovať a rómske deti sa segregujú do samostatných tried, prípadne do špeciálnych škôl. Takejto segregácií prispievajú mnohé ďalšie faktory, ktoré si neskôr bližšie objasníme. Rómske deti sa preto segregujú. Preto nie je prekvapením, že dospelý človek má problém si nájsť prácu. Ak aj má istú zručnosť či vzdelanie a ide na pracovný pohovor, príde naň neumytý v špinavom oblečení a tým pádom nemá veľkú šancu uspieť.

Školstvo

Školstvo možno jednoznačne zaradiť za jeden z kľúčových aspektov sociálnej exklúzie Rómov. Pripomeňme si niekoľko faktov. V okresoch, kde je najvyšší podiel Rómov na celkovom obyvateľstve prepadávajú deti najčastejšie. Slovensko má problém so zberom

etnických dát, preto nemožno jasne určiť či ide o rómske deti alebo nie. Je ale vysoko pravdepodobné že je tento nárast oproti zvyšku Slovenska spôsobený práve vysokým počtom Rómov v daných okresoch a tým pádom aj vysoký počet Rómov zo sociálne vylúčeného a chudobného prostredia. V okresoch ako napríklad Michalovce či Spišská Nová Ves nepokračuje na strednú školu približne každý piaty žiak. Problémom Slovenska je tiež vysoký počet rómskych detí v špeciálnych triedach či školách. Rómskym deťom sa často pripisuje ľahké mentálne postihnutie.⁴⁰ Ako sme si uviedli, rómske deti často zažívajú toxický stres alebo nevedia ovládať slovenský jazyk. Aj kvôli týmto dôvodom končia v špeciálnych triedach či školách.

Opäť, neexistujú presné údaje o dochádzke rómskych detí do škôl. Faktom však je, že rómske deti školu často vymeškávajú. V spoločnosti koluje istý predpoklad, že je tomu tak preto, lebo rómske deti ani ich rodičia nemajú o vzdelanie záujem. Z už spomenutých faktov však možno vyvodiť iný záver. Rómske deti žijú v generačnej chudobe ovplyvnené toxickým stresom. Často sú choré kvôli chýbajúcemu vodovodu, špine či nekvalitnej strave. Rómske deti navštevujú materské školy iba zriedkavo. Aj kvôli tomu si nevybudujú sociálne návyky ako iné deti. Rómske tínedžerky sa stávajú matkami ďaleko častejšie ako tínedžerky majoritného obyvateľstva. Dieťa v skorom veku, prakticky ešte v detstve zabráni ich neskoršiemu vzdelávaniu sa. Dievčatá sú rady, že majú vôbec dokončenú povinnú školskú dochádzku. Sexuálna výchova na Slovensku stále chýba. Chýbajúcou je tiež ochrana. Štáty ako napríklad Francúzsko zaviedli bezplatnú antikoncepciu pre dievčatá od 18 do 25 rokov. Daný krok na Slovensku by vedel dať dievčatám žijúcim v extrémnej chudobe šancu na dokončenie štúdia a plánovanie si rodičovstva. Ďalším dôvodom pre nízku účasť rómskych detí na vyučovaní je aj doprava do školy. Chudobné osady, v ktorých žijú najviac sociálne vylúčení Rómovia sa často nachádzajú kilometre za dedinou. Deti preto musia do školy alebo na autobusovú zastávku kráčať niekoľko kilometrov. Existuje príspevok na dopravu do školy. Ten sa však vypláca spätne, len za dni kedy bol žiak v škole.

Vydavateľstvo Denníka N vytvorilo prvú rómsko-slovenskú učebnicu pre deti. Vzhľadom na fakt, že neznalosť slovenského jazyka je pre Rómske deti často veľkým hendikepom možno konštatovať, že podobné učebnice by mohli byť krokom, kedy sa rómske deti priblížia na štartovaciu čiaru deťom z majority. Podľa OECD je zabezpečenie

⁴⁰ ČOKYNA Juraj. *A okraje máš kde?* 1. vyd. Bratislava: N Press, s.r.o.. 2019. str.24. ISBN 978-80-99925-06-0

dostatočného množstva učiteľov, ktorý ovládajú rómsky jazyk ako aj pomoc deťom naučiť sa slovenský jazyk jednou z priorít v školstve čo sa týka rómskych detí.⁴¹

Zistenia

Možno konštatovať, že všetko so všetkým súvisí. Predpoklad, že Rómovia si za život v osadách môžu výlučne sami neplatí. Zapríčinila ju cielená segregácia zo strany štátu a nešťastné snahy o inklúziu. Istá skupina Rómov však v osadách už žije. Táto skupina obyvateľstva žije v extrémnych chudobe postihnutá sociálnou exklúziou. Bludný kruh sociálnej exklúzie začal preto pri vzniku osád.

Malý Róm sa narodí a hneď zažíva toxický stres, ktorý neskôr ovplyvní jeho správne fungovanie v živote. Dieťa je často hladné, a ak plače, nedostane sa mu hneď pomoci. Dieťa preto berie bežné podnety ako nebezpečenstvo a jeho mozog nepracuje ako u zdravého jedinca. Má problém sústrediť sa a plniť úlohy. Dieťa z osady často nikdy nedržalo v ruke ceruzku, nekreslilo si, nestavalo si vežu z kociek a rodičia mu nečítali rozprávku. Človek z bežnej slovenskej rodiny ani netuší, aký významný vplyv majú dané maličkosti na neskorší vývin dieťaťa. Rómske dieťa nevie držať v ruke ceruzku, ale škola po ňom chce vedieť písať krasopisom. Toxický stres mu bráni sa sústrediť a plniť úlohy ale škola po ňom chce sa sústrediť celých 45 minút. Dieťa príde do školy hladné, špinavé často krát z osady lokalizovanej ďaleko za dedinou ale musí podávať rovnaký výkon ako deti zo strednej vrstvy. Často krát sa dáva situácia za vinu rodičom. Ale rodič bol tiež raz len dieťa postihnuté bludným kruhom extrémnej chudoby a sociálneho vylúčenia. Rodič bol kedysi dieťa, ktoré zažívalo toxický stres a chodilo do školy špinavé a hladné. Vďaka tomuto si rodič nenašiel prácu a aj vďaka chýbajúcemu vodovodu, hladu, zlému zdravotnému stavu má veľký problém si prácu nájsť. Vďaka tomu, že si nevie nájsť dobrú alebo žiadnu prácu, jeho rodina žije v extrémnej chudobe. Narodia sa mu deti a celý proces generačnej chudoby sa opakuje.

Z daných informácií si môžeme vyvodit' istý záver. Existenciu sociálnej exklúzie ovplyvňujú pre mnohých ľudí maličkosti ako vodovod, kanalizácia, zdravotná starostlivosť a vzdelanie. Ak sa jeden z aspektov zlepší, výrazne narastá šanca vymaniť sa z chudobného a sociálne vylúčeného prostredia. Spomenieme si preto existujúce projekty, ktoré do významnej miery pomohli zlepšeniu situácie Rómov z marginalizovaných rómskych komunit.

⁴¹ OECD Economic Surveys: Slovak Republic. January 2022

3.1.3 Projekty

Omamy

Projekt Omamy vznikol v roku 2018 pod občianskym združením Cesta von. Projekt sa snaží čo najviac naučiť matky, ako chrániť pred toxickým stresom. Omamy sú ženy, ktoré samy pochádzajú z rómskych komunít. Projekt sa zameriava na deti do troch rokov. Deti si rozvíjajú hrubú a jemnú motoriku, pozornosť, sebakontrolu a budovanie citovej väzby medzi matkou a dieťaťom. Niekomu to možno príde ako banalita, ale šesťročné deti často nevedia ani stavať pyramídu z krúžkov podľa veľkosti. V roku 2020 bolo do projektu zapojených okolo 170 detí. Projekt sa ukazuje ako veľmi funkčný. Deti sú lepšie pripravené na školu a škôlku, následkom sú tiež funkčnejšie rodiny. Projekt má síce len pár rokov, ale deti zapojené do programu majú všetky predpoklady na lepšie úspechy v škole a neskôr vyššiu šancu na zamestnanosť. Podobné projekty zo zahraničia jasne ukazujú výsledky práce s deťmi trpiacich toxickým stresom. Práca s deťmi v najmladšom veku má totiž najväčšiu návratnosť pre spoločnosť. V spolupráci v Oxfordskou univerzitou prebieha výskum zameraný na neurovývin dvojročných detí, ktorý poskytne dôkazy a argumenty na presadzovanie programu do systému.⁴²

Domček v Dobšinej

Domček v Dobšinej založili dve učiteľky z miestnej školy, Eleonóra a Erika. Oficiálny názov programu je Detstvo deťom. Všimli si istý jav. Rómske deti nemali základné hygienické či sociálne návyky. Na škole sa tiež objavovalo viac tehotných žiačok. Rozhodli sa napísať ministerstvu list. List si prečítalo viac ako 200-tisíc ľudí, vrátane vtedajšieho ministra školstva Dušana Čaploviča. Nič sa však nezmenilo. Podporili ich ale viacerí podnikatelia. Jeden z nich zakúpil dom čo umožnilo učiteľkám štyrikrát od týždňa otvárať Domček mamičkám s deťmi. Doobeda je program vyčlenený pre najmladšie deti, poobede pre staršie, teda tie, ktoré už navštevujú školu alebo škôlku. Deti sú každoročne testované detskými psychologičkami z Košíc. Čísla jasne preukazujú, že projekt je veľmi úspešný. Napríklad Nikolas je chlapec, ktorý navštevuje centrum od malička. Vie dobre ovládať slovenský jazyk a v škole dosahuje rovnaké výsledky ako deti z bežných rodín. Prvých 6

⁴² Cesta von: *Omamy*. [Elektronický zdroj]. Dostupné na: <https://cestavon.sk/projekt-omama/index>

rokov však Nikolas prežil v chatrči na okraji mesta. Keď mal Nikolas 3 roky jeho výsledky naznačovali, že je v pásme mentálneho postihnutia. Po návšteve Domčeka v 6 rokov dosahoval výsledky spodnej hranice priemerného školáka. S toxickým stresom sa dá a najmä treba pracovať. Nikolas nie je jediným pozitívnym príkladom. Rozvíjanie jemnej a hrubej motoriky dieťaťa, výučba tvarov, kreslenie a podobne vie aj dieťaťu z osady značne zvýšiť šancu na úspech.⁴³

Rozdiel medzi Nikolasovým úspechom a neúspechom iných detí sa líši prakticky len návštevou Domčeka. Z tohto príkladu nám jasne vychádza kam by sa Slovensko malo uberať. Výstavba centier podobných Domčeku v Dobšinej vie deťom výrazným spôsobom pomôcť sa vymaniť z kruhu generačnej chudoby.

Spišský Hrhov

Obec Spišský Hrhov možno použiť ako veľmi úspešný príklad sociálnej inklúzie. Vladimír Ledecký bol starostom Spišského Hrhova viac ako 21 rokov. Obec aj Vladimír Ledecký získali množstvo ocenení ako napríklad Starosta roka, Dedina roka alebo Cena EÚ za rómsku inklúziu.⁴⁴ Projekt je dokonca tak úspešný, že ho za dobrý príklad spomína aj americký The New York Times. Ako sa relatívne malej obci podarilo to, o čo sa iné obce na Slovensku roky márne snažia?

Bývalý starosta Ledecký vysvetlil, že nikdy nerobili žiadne štúdie. Celý postup sa im ukázal postupne a prirodzene. Obec Spišský Hrhov je prvou obcou na Slovensku, ktorá rozbehla takzvaný sociálny podnik. Ide o podnik s názvom Hrhovské služby s.r.o.. Staré obecné budovy sa začali premieňať na pracovné dielne. Do práce sa postupne začali zapájať aj Rómovia. Údaje za rok 2018 hovoria, že až 90 % rómskych mužov je zamestnaných. O prácu má tiež záujem aj väčšina rómskych žien. Pre porovnanie, pred začiatkom projektu, približne 20 rokov dozadu, boli nezamestnaní takmer všetci Rómovia. Muži majú v obci na starosti fyzicky náročnejšie práce, ženy s starajú napríklad o údržbu obecnej zelene. Vladimír Ledecký však uvádza, že úspech nie je v tom, že dá niekto obci peniaze ale o systematickej práci a aktivitách navyše. Tiež uvádza, že Rómom je kľúčové dať „banalitu“ akou je teplá voda. Avšak nefunguje, čo sa v slovenskej politike ešte nie úplne rozumie. Rómom nestačí

⁴³ ČOKYNA Juraj. *A okraje máš kde?* 1. vyd. Bratislava: N Press, s.r.o.. 2019. str.99-101. ISBN 978-80-99925-06-0

⁴⁴ KOŠČOVÁ, Gabka. *Vladimír Ledecký: Rómovia nám vytvárajú zisky. Máme za ne kúpalisko aj pálenicu.* [Elektronický zdroj]. Heroes. sk. Dostupné na: <https://www.heroes.sk/vladimir-ledecky-rozhovor/>

dat' rovno teplú vodu. Najprv im treba dat' prácu a vytvoriť systém, aby mali správne benefity. Kľúčové totiž je, aby Rómovia všetky peniaze neprepili ale aby si opravili kúpeľňu a zabezpečili si teplú vodu sami. Preto sa zriadila obecná firma, kde dostal najlepší pracovník prácu na dobu neurčitú. Tým pádom mohol dostať pôžičku od banky a za to mu obec vybudovala vodovod a kúpeľňu. Najprv tento benefit dostal jeden, ostatní mu začali závidieť a začali sa snažiť aj oni. Podľa Ledeckého sa štát nezameriava na to najdôležitejšie a to sú dlhodobo nezamestnaní. Dlhodobo nezamestnaní sú však z nejakého dôvodu, a preto si nevedia na bežnom trhu práce nájsť zamestnanie. A presne tam by mal nastúpiť sociálny podnik. Možno konštatovať, že projekt v Spišskom Hrhove je veľmi úspešný. Z úspešných projektov si preto treba brať príklad.⁴⁵

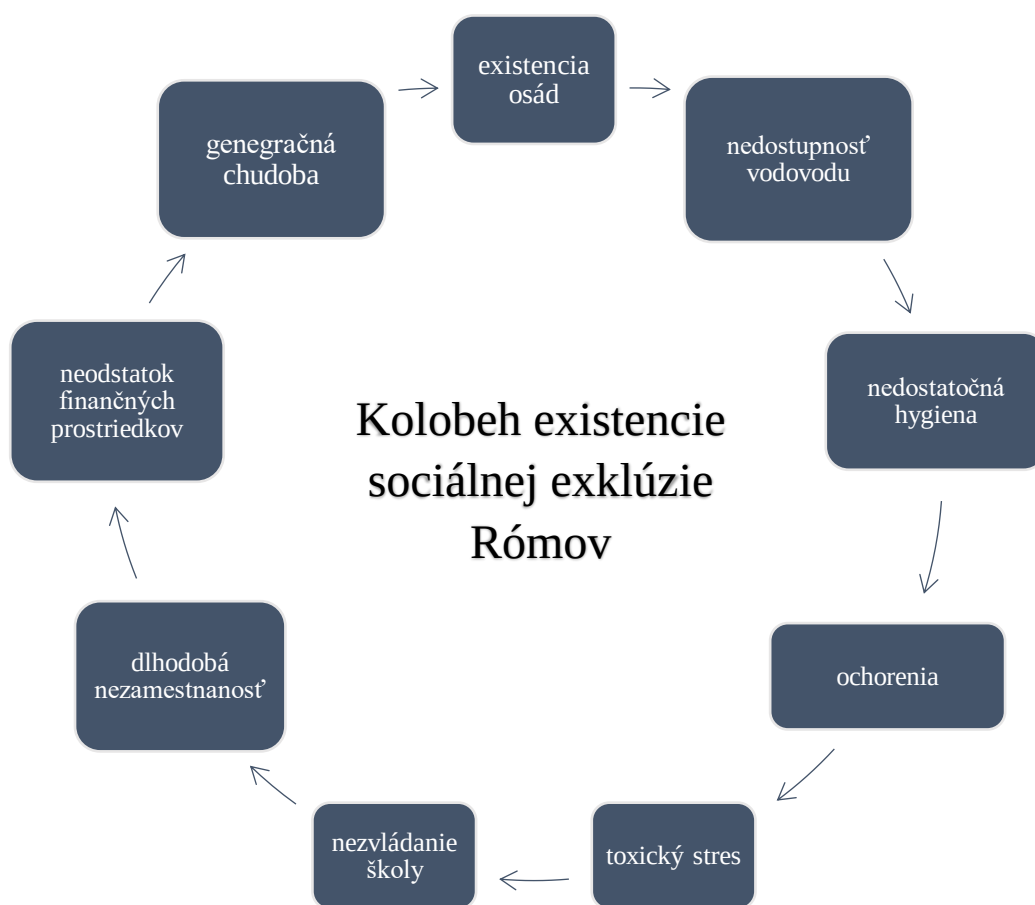
⁴⁵ ŠIMOŇÁKOVÁ, Mária. *Sociálne podnikanie v Spišskom Hrhove je príkladom aj pre iných*. [Elektronický zdroj]. Denník SME. 22.1.2019. Dostupné na: <https://spis.korzar.sme.sk/c/22034151/socialne-podnikanie-v-spišskom-hrhove-je-prikladom-aj-pre-nych-uz-maju-aj-palenicu.html>

Tabuľka 7 Kľúčové finančné aspekty sociálnej exklúzie v súčasnosti

Kľúčové aspekty sociálnej exklúzie v súčasnosti		Podkategórie kľúčových aspektov	Následky	Riešenia
Generačná chudoba a existencia osád	Zdravie	○ Chýbajúci alebo nefunkčný vodovod ○ Nedostupnosť zdravotnej starostlivosti ○ Segregácia Rómov v zdravotníctve ○ Nedostupná kanalizácia ○ Nekvalitná/ žiadna strava ○ Požívanie návykových látok ○ Chýbajúce informácie	○ Zlý zdravotný stav Rómov (ochorenia, infekcie) ○ Nižší vek dožitia ○ Nižšia účasť detí v školách ○ Vyššia dojčenská úmrtnosť v porovnaní so zvyškom SR ○ Tehotenstvá tínedžeriek	○ Zlepšenie kvality rómskych obydľí (napr. projekt v obci Rankovce) ○ Zlepšenie informovanosti ○ Zníženie diskriminácie (segregácia Rómov v čakárňach) ○ Podpora zavedenia vodovodu
	Vzdelávanie	○ Toxický stres ○ Vysoký počet rómskych detí na špeciálnych školách a v špeciálnych triedach ○ Záškoláctvo ○ Lokácia rómskych obydľí mimo obce ○ Neznalosť Slovenského jazyka ○ Chýbajúce školské pomôcky/. elektrina/notebook	○ Problém sústrediť sa v škole a plniť zadané úlohy ○ Nerozvíjanie detí počas kľúčových troch rokov života-zaostalosť detí za rovesníkmi ○ Nemožnosť vzdelávať sa doma ○ Opakovanie ročníka	○ Domček v Dobšinej ○ Projekt Omamy ○ Pomoc pri hľadaní si práce (vyplňanie zmluvy...) ○ Úspešný príklad zamestnanosti Rómov – obec Spišský Hrhov ○ Vytvorenie rómsko-slovenskej učebnice (Denník N)

Zdroj: Vlastné spracovanie

Tabuľka 8 Kolobeh existencie sociálnej exklúzie Rómov

Zdroj: Vlastné spracovanie

Určili sme si hlavné finančné aspekty sociálnej exklúzie Rómov na Slovensku a to zdravie a vzdelávanie. Medzi podkategórie hlavných finančných aspektov možno zaradiť napríklad chýbajúci vodovod, toxický stres, segregácia v školstve a zdravotníctve alebo horší zdravotný stav oproti majoritnému obyvateľstvu. Aspekty sa na prvý pohľad nemusia zdať ako finančné, avšak sú kľúčové pri zlepšení finančnej situácii Rómov. Zlepšenie finančnej situácie Rómov napomáha k prelomeniu kolobehu existencie sociálnej exklúzie.

Záver

Hlavným cieľom bakalárskej práce bolo objasniť príčinu sociálnej exklúzie Rómov ako aj navrhnúť riešenia umožňujúce Rómom opustiť bludný kruh chudoby a sociálneho vylúčenia.

V prvej kapitole sme sa na sociálnu exklúziu pozreli všeobecne.

Zistili sme hneď niekoľko významných faktov:

- sociálna exklúzia nie je primárne vnímaná ako dôsledok individuálneho zlyhania, ale skôr ako zlyhanie jedného či viacerých systémov alebo štruktúr zabezpečujúcich sociálnu integráciu,
- riziko chudoby a sociálneho vylúčenia sa na Slovensku týkalo 15,6 % obyvateľstva,
- miera rizika chudoby a sociálneho vylúčenia u detí dosahovala 19,7 % z celkového počtu detí, čo znamená, že deti sú jednou zo skupín obyvateľstva, ktoré sú najviac ohrozené chudobou a sociálnou exklúziou,
- v prípade celkovej populácie je chudobou ohrozených 16,2 % žien v porovnaní s 15,0 % mužov,
- chudobou a sociálnym vylúčením bol najviac postihnutý Banskobystrický kraj, kde sa toto riziko týkalo 24,9 % obyvateľstva.

V prípade rómskych komunít sme zistili ďalšie významné fakty:

- takmer 80 % rómskych komunít sa nachádza v troch krajoch, kde je najvyššia nezamestnanosť a najväčšie riziko chudoby a sociálneho vylúčenia,
- 63% obyvateľov rómskych komunít žije buď na okraji obce alebo mimo obce,
- vodovod využíva iba 63 % obyvateľov rómskych komunít v porovnaní s 93 % zvyšného obyvateľstva,
- materskú školu navštevovalo v roku 2011 iba 18 % rómskych detí v porovnaní so 72 % všetkých detí,
- deti z marginalizovaných rómskych komunít zažívajú toxický stres, ktorý im bráni pri úspechu v škole.

Na základe vyššie uvedených údajov sme sa v tretej kapitole bakalárskej práce rozhodli hľadať príčinu sociálneho vylúčenia Rómov. V priebehu histórie, počas snahy

o asimiláciu Rómov nastalo hneď niekoľko nešťastných krokov, ktoré sociálnu exklúziu Rómov iba viac prehĺbili. Medzi počiatky sociálnej exklúzie Rómov možno zaradiť takzvanú Reguláciu Cigánov počas Rakúsko-Uhorska, kedy nesmeli Rómovia používať vlastný jazyk či sa navzájom sobášať. Diskriminačné zákony či nariadenia pokračovali Slovenským štátom, kedy bola napríklad povinnosť odstrániť rómske obydliá z blízkosti frekventovaných ciest a železníc. Počas Československa bol vytvorený projekt Luník IX, ktorého cieľom bola sociálna inklúzia a prevýchova. Projekt samostatného sídliska Luníka IX, ako dobre vieme, dopadol neúspešne. Autority zodpovedné za chod sídliska si nesplnili svoju povinnosť, a tak sídlisko chátralo a chátra dodnes.

Následne sme si určili kľúčové finančné aspekty sociálnej exklúzie. Niektoré aspekty sa možno na prvý pohľad nezdajú ako finančné, avšak s finančnou situáciou Rómov z marginalizovaných rómskych komunít úzko súvisia. Medzi hlavný aspekt možno zaradiť existenciu generačnej chudoby a vznik osád. Možno konštatovať, že každý ďalší aspekt s danými hlavnými aspektmi súvisí. Pre lepšie pochopenie súvislostí si možno aspekty rozčleniť do skupín.

- generačná chudoba a vznik osád
 - vzdelávanie
 - segregácia detí do špeciálnych tried a škôl
 - toxický stres
 - neznalosť slovenského jazyka
 - atď.
 - zdravie
 - chýbajúci vodovod
 - infekcie
 - segregácia v zdravotníctve
 - nižší vek dožitia
 - atď.

V bakalárskej práci sme využívali najmä príklad dobrej praxe. Úspešnými projektmi je napríklad svojpomocná výstavba rodinných domov v Rankovciach. Medzi celosvetovo obdivovaný príklad riešenia sociálnej exklúzie je obec Spišský Hrhov. Zriadené boli obecné podniky, ktoré zamestnávajú Rómov. Počas obdobia približne 20 rokov sa obci podarilo

z takmer 100% nezamestnanosti Rómov docieľiť 90% zamestnanosť rómskych mužov v obci. úspešnými projektmi sú tiež Omamy či Domček v Dobšinej. Oba projekty sa zameriavajú na rozvíjanie detí v prvých kľúčových rokoch života. Deti trpiace toxickým stresom sú bez pomoci v škole často odsúdené na neúspech. Projekty ako Omamy a Domček v Dobšinej výrazným spôsobom pomáhajú deťom z marginalizovaných rómskych komunít uspieť v škole, vďaka čomu budú mať vyššiu šancu sa vymaniť z bludného kruhu sociálnej exklúzie a prelomiť generačnú chudobu.

Zoznam použitej literatúry

Knižné publikácie:

1. ČOKYNA Juraj. *A okraje máš kde?* 1. vyd. Bratislava: N Press, s.r.o.. 2019. 208 s. ISBN 978-80-99925-06-0
2. GERBERY, Daniel. LESAY, Ivan. ŠKOBLA, Daniel. *Kniha o chudobe*. 1.vyd. Priatel'ia Zeme-CEPA. 2007. 144 s. ISBN 978-80-968918-0-4.
3. HALUŠKOVÁ, Eva. BOŽIK, Jozef. *Chudoba, spoločenské súvislosti a sociálne politiky na jej odstránenie* 1. vyd. Bratislava: IRIS. 2015. 244 s. ISBN 978-80-8153-040-1.
4. ŽELINSKÝ, Tomáš. *Chudoba a deprivácia na Slovensku*. Košice: Equilibria, 2014. 244 s. ISBN 978-80-8143-134-0.
5. KUKLYS, Wiebke. *Amartya Sen's Capability Approach*. Berlin: Springer. 2005. 116 s. ISBN 3-540-26198-2.
6. MARUSHIAKOVA, Elena. POPOV, Vesselin. *Čierno-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: VEDA, vydavateľ'stvo SAV. 2015. 588 s. ISBN 978-80-224-1413-5.
7. RAVASZ, Ábel. KOVÁCS, Ľuboš. MARKOVIČ, Filip. *Atlas rómskych komunít*. Bratislava: VEDA. 2019. 95 s. ISBN- 978-80-224-1874-4.
8. ŠOLTÉSOVÁ, Tatiana. KOTLEBOVÁ, Eva. MEGYESIOVÁ, Silvia. *Štatistická analýza chudoby a sociálneho vylúčenia v kontexte stratégie Európa 2020*. 2. časť. Bratislava : Vydavateľ'stvo EKONÓM. 2017. 120 s. ISBN 978-80-225-4459-7.
9. ŠUVADA, Martin. *Rómovia v slovenských mestách*. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej. 2015. 168 s. ISBN 978-80-8061-828-5.
10. TOUGH, Paul. *Helping children succeed: What works and why*. 1.vyd. Mariner Books. 2018. 136 s. ISBN 13: 9781328915429.

Internetové zdroje:

1. Aké je historické pozadie sociálneho vylúčenia Rómov?. [Elektronický zdroj]. Človek v ohrození. 8.9.2021. Dostupné na: <https://clovekvhrozeni.sk/ake-je-historicke-pozadie-vyluceného-byvania-romov/>
2. BOJKO Marek. HIDAS Slavomír. MACHLICA Gabriel. SMATANA Martin. *Inklúzia Rómov je potrebná aj v zdravotníctve*. Inštitút finančnej politiky. 2018
3. Cesta von: *Omamy*. [Elektronický zdroj]. Dostupné na: <https://cestavon.sk/projekt-omama/index>
4. Človek v ohrození: Sú Rómovia v osadách zdravší ako majorita? [Elektronický zdroj]. 12.10.2021. Dostupné na: <https://clovekvhrozeni.sk/su-romovia-v-osadach-zdravsi-nez-majorita/>
5. DEATON, Angus. *Measuring and Understanding Behavior, Welfare, and Poverty*. Price Lecture, December 8, 2015.
6. Divé maky. [elektronický zdroj]. Dostupné na: <https://divemaky.sk>
7. DUFFY, Karterine. *Combating poverty & social exclusion in Europe: Commentary on the body of work*. Volume 1. Faculty of Health& Life Sciences, De Montford University, U.K. 30.4. 2011
8. EU SILC 2021
9. EUROCHILD: *Valuing children's potential*. September 2010
10. HAKL, Robo. *Malo to byť najbezpečnejšie sídlisko, stalo sa najhorším getom (príbeh Luníka IX)*. [Elektronický zdroj]. Aktuality.sk. 14.9.2021. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/sxwyn5r/malo-to-byt-najbezpecnejsie-sidlisko-stalo-sa-najhorsim-getom-pribeh-lunika-ix/>
11. JUROVÁ, Anna. *Likvidácia Táboru a vznik Luníka IX*. In: Mesto a dejiny. vol. 4, 2015.
12. KAROLYI, Dušan. *Na Luníku IX rastie prvý rodinný dom*. [Elektronický zdroj]. Denník N. 10.11.2022. Dostupné na: <https://dennikn.sk/3099363/lunik-ix-sa-meni-k-lepsiemu-vravi-sefka-organizacie-ktora-tam-pomaha-stavat-rodinne-domy/>
13. KOŠČOVÁ, Gabka. *Vladimír Ledecký: Rómovia nám vytvárajú zisky. Máme za ne kúpalisko aj pálenicu*. [Elektronický zdroj]. Heroes. sk. Dostupné na: <https://www.heroes.sk/vladimir-ledecky-rozhovor/>
14. KOVAČIČ-HANZELOVÁ, Zuzana. MUŠINKA, Alexander 6.9.2021. *Odsúdení na neúspech: Bývanie (1.časť)*

15. KOVAČIČ-HANZELOVÁ Zuzana, MUŠINKA Alexander. 13.9.2021. *Odsúdení na neúspech: Školstvo (2. časť)*
16. OECD Economic Surveys: Slovak Republic. January 2022
17. OECD: Pisa 2012 Results: Excellence through Equity (Volume II): Giving every student chance to succeed
18. Rómska encyklopédia: *Asimilácia Rómov*. [Elektronický zdroj]. Dostupné na: <http://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/asimilacia-romov/>
19. RUSNÁKOVÁ, Jurina. ROCHOVSKÁ, Alena. *Segregácia obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít, chudoba a znevýhodnenia súvisiace s priestorovým vylúčením*. In: *Geographia Cassoviensis*. 2014, roč. 8, č. 2
20. Slovenská sieť proti chudobe: *Sociálna exklúzia*. [elektronický zdroj]. Dostupné na: <https://sapn.info/co-je-to-chudoba/socialna-exkluziavylucenie/>
21. ŠIMONÁKOVÁ, Mária. *Sociálne podnikanie v Spišskom Hrhove je príkladom aj pre iných*. [Elektronický zdroj]. Denník SME. 22.1.2019. Dostupné na: <https://spis.korzar.sme.sk/c/22034151/socialne-podnikanie-v-spisskom-hrhove-je-prikladom-aj-pre-inych-uz-maju-aj-palenicu.html>
22. Teraz.sk: *Obec Rankovce preslávila svojpomocná výstavba rodinných domov*. [Elektronický zdroj]. 26.1.2019. Dostupné na: <https://www.teraz.sk/regiony/rankovce-v-obci-posobil-ako-farar-jon/374689-clanok.html>